

CRAFTSMANSHIP OF THE PEOPLE OF NORTHERN AFGHANISTAN

Gavharshodbigum Sharifi
independent researcher
Termiz State University
Uzbekistan, Termiz

ABOUT ARTICLE

Key words: Gardish, Dastsho‘y, floral decorations, "silsila", Reservoir, "shokila", "gozacha" carving, soap making

Received: 13.10.24

Accepted: 15.10.24

Published: 17.10.24

Abstract: In this article, it can be observed that the houses and houses of the Turkic-speaking and Persian-speaking ethnic groups in the cities of Afghanistan, such as Kunduz, Takhor, Balkh, Mazori Sharif, were built based on the architectural traditions of Central Asia. The issues of the construction of the houses being distinguished by their similarity to the construction of the houses of Termiz and Chaganiyan in the last middle ages are analyzed.

SHIMOLIY AFG‘ONISTON AHOLISINING HUNARMANDCHILIGI

Gavharshodbigum Sharifi
mustaqil tadqiqotchisi
Termiz davlat universiteti
O‘zbekiston, Termiz

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Gardish, Dastsho‘y, gulband bezaklar, “silsila”, Rezervuar, “shokila”, “g‘o‘zacha” kandakorlik, sovunpazlik

Annotatsiya: Ushbu maqolada Afg‘onistonning Qunduz, Taxo‘r, Balx, Mozori Sharif kabi shaharlaridagi turkizabon va forsiy zabon etnik guruhlarining xonadonlari va uylari qurilish tarhi O‘rta Osiyoning me‘morchilik an‘analari asosida barpo etilganligini kuzatish mumkin. Uylarning qurilishi so‘nggi o‘rta asrlardagi Termiz va Chag‘aniyon uylari qurilishiga aynan o‘xshashligi bilan ajralib turishi masalalari tahlil qilingan.

РЕМЕСЛО НАРОДОВ СЕВЕРНОГО АФГАНИСТАНА

Гавхаршодбигум Шарифи
независимый исследователь
Термезский государственный университет
Узбекистан, Термез

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Гардиш, Дастшой, цветочный декор, «силсила», водоем, «шокила», резьба «гозача», мыловарение.

Аннотация: В данной статье можно заметить, что дома и дома тюркоязычных и персоязычных этносов в городах Афганистана, таких как Кундуз, Тахор, Балх, Мазори Шариф, были построены на основе архитектурных традиций Центральной Азии. Анализируются вопросы строительства домов, отличающихся сходством со строительством домов Термеза и Чаганиана в последнее средневековье.

Afg'onistonning shimoliy hududida, ya'ni Qunduz, Balx, Mozori Sharif, Hirot, Maymana, Oqcha, Toshqo'rg'on, G'azna kabi viloyat va shaharlarida migratsiya bo'lgan o'zbek, tojik, turkman aholisi istiqomat qilishadi. Ular XIX asrning oxiri va XX boshlarida Buxoro amirligining Buxoro, Qarshi, G'uzor, Chorjo'y, Kalif, Boysun, Sherobod, Denov, Hisor, Ko'lob, Badaxshon, Shahri Tus kabi shaharlaridan migratsiya bo'lib borganlar.

Aholining bu qismi qo'shni afg'on xalqlari bilan tez orada aralashib, mahalliylikni ketdi. Ko'chib borgan aholi orasida qadimgi ishlab chiqarish uslubi, me'morchilik, kulolchilik, to'qimachilik, zargarlik, kashtachilik yoki zardo'zilik, kosibchilik, kandakorlik, sovunpazlik kabi qator hunarmandchilik sohalarining an'anaviy tarzda saqlanib qolinishi aholining o'troq dehqonchilik va ko'chmanchi chorvachilik turmush tarzida ham bir xil kuzatiladi.

Afg'onistonning Qunduz, Taxo'r, Balx, Mozori Sharif kabi shaharlaridagi turkizabon va forsiy zabon etnik guruhlarining xonadonlari va uylari qurilish tarhi O'rta Osiyoning me'morchilik an'analari asosida barpo etilganligini kuzatish mumkin. Uylarning qurilishi so'nggi o'rta asrlardagi Termiz va Chag'aniyon uylari qurilishiga aynan o'xshashligi bilan ajralib turadi. Masalan, uylarning kun chiqish tomonga qaratib qurilishi, eshik va derazalarining ravoqsimon ko'rinishi, tomining gumbazli "balxi" uslubida yopilishi issiq iqlimli mintaqa uchun mos qilib barpo etilganligidan darak beradi. Uylar bir eshikli, xo'rjun tom, ayvonli, boloxonali, gumbazli, chuqur va "gung" tokchalik, ravoqli, derazali, panjarali va maxsus isitish tizimiga ega bo'lgan uylar edi. Ayniqsa, Sulton Saodat, Qirqqiz memorchilik inshootlarining "balxi" uslubda qurilishi Sharqiy Buxoro va Afg'oniston hududida qadimgi Sharqning mumtoz arxitektura an'analari davom etib kelganligining isbotidir. Bunday uslub Termiz tumanidagi O'rta ovul masjidi, Salovat qishlog'i uy qurilishlari uchun ham xarakterlidir. [1]

To'qimachilik. Qunduz, Maymana, Balx, Hirot kabi shaharlarlarda turkman elining qadimgi to'quvchilari istiqomat qilishardi va mazkur hunarmandchilikning taraqqiy etishida ularning o'rni muhim edi.

Turkman gilamdo'zlari, umuman to'qimachilik bilan shug'ullanadigan aholi yarim chorvador xo'jalikka ega bo'lgan. Gilamdo'zlarning o'z to'qimachilik qurollari: qoziq, taroq, qilich, eshak, urchuq, gurzi toshi, ip yoki jun yigirish uskunalari mavjud. Avvalo ip urchuqlarda yigirilgan. Keyin bo'yash jarayoni boshlangan. Keyin rangli qaynatilgan suvlarda iplarning qaynatib bo'yashgan. So'ngra kalava qilishgan. Mana shunday bo'yalgan iplarda to'qilgan gilamlarning rangi hech qachon uchmagan. Iplar bo'yab bo'lingach gilam to'qishga kirishilgan. Gilam to'qish avvalo uch qoziq bo'ylab aylantirilgan turli rangdagi kalava iplari bog'langandan keyin to'qimachilik tarog'iga olingan.

Ko'chmanchi chorvador uchun «qoziq» muhim tushuncha bo'lgan. Chunki qabila yoki urug' ko'chib borgan joyiga «qo'sh» tashlab, qoziq qoqqan. Oqsoqollar qoziq qo'ygan joydan o'tov tikilgan. O'tovni tikish uchun uning markazidagi yog'och changarakni ko'tarib turadigan «o'q ham o'ziga xos qoziqdir».

O'tov atrofidagi har bir keraga ham qoziqlarga mahkamlangan. Biz yuqorida keltirgan qoziqning vazifasi haqidagi fikr uning an'anaviy xarakterini ko'rsatadi. Qoziqlar o'tov uchun, belanchak uchun, ot uchun, o'rmak qoziqlariga bo'linadi. Bundan tashqari aholi xo'jaligida moy-juvoz, ob-juvoz kabi zig'ir, kunjut yog'larini ajratib oladigan juvozlarning ham o'q-qoziq atrofiga berkitilishi muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro amirligi davrida siyosiy sabablar tufayli Afg'onistonga ko'chib borgan aholi o'zining moddiy madaniyati, xo'jaligi, urf-odat marosimlarining birligi bilan afg'on xalqi orasiga singishib, madaniyatdagi an'anaviylik meroslariga sodiq qoldilar.

Chilangarlik. Kandakorlik. Zargarlik. Metallsozlikning ham harbiy va mehnat qurollari yasaydigan ustaxonalari bo'lgan. Shimoliy Afg'onistonning Qunduz, Oqcha, Taxo'r, Balx, Mozori Sharif, Hirot, Saripul kabi yirik shaharlarida metallsozlikning harbiy qurollar, mehnat qurollari, zargarlik buyumlarini ishlab chiqaradigan ayrim sohalari mavjud bo'lgan.

Ayniqsa, Afg'onistonning yirik savdo hunarmandchilik markazlarida Buxoro amirligidan olib borilgan misgarlik, kandakorlik, zargarlik buyumlari ko'p sotilgan. Shunga o'xshash moddiy madaniyat buyumlari, badiiy va amaliy san'at namunalari turli assortimentda uchraydi.

Mis kosalar yarim sferik shaklda bo'lib, gardishi tik tushgan, tagdoni xalqasimon, chuqur ko'rinishga ega. Idishning balandligi 10 sm, tagdon diametri 9 sm, gardishi 20 sm gacha bo'lgan. Bunday kosalar Surxon vohasi uchun ham xarakterlidir.

Mis likobcha. Gardishi tashqariga qayrilgan. Gardish diametri - 19 sm, devori yoysimon shaklda, tagdoni yassi bo'lib, diametri 13 sm ni tashkil etadi. Idishning balandligi 5-6 sm dan iborat.

O'rta Osiyoning boshqa hududlaridagidek, shimoliy Afg'oniston hududida misdan yasalgan suv idishlari oftoba, choyjo'sh, dastsho'y, chilim kabilar keng tarqalgan.

Oftobalarning bo'yin qismi tor va uzun qilib ishlangan. Idishning qorin qismi bodomsimon, balandligi 42 sm ni tashkil etadi. Uning jumragi yoysimon bo'lib, uchiga yumaloq bronza gulband o'rnatilgan.

Choyjo'sh - gardishi tashqi tomonga yengilgina qayrilgan va kengayib boradi. Uning diametri 10 sm, qorin qismi yumaloq, balandligi 33 sm gacha bo'ladi. Gardish tagidan baldoq o'rnatilgan. Idishning tagdoni ham mavjud. Uning sirti qovariq, garih shaklli va aylana gulband bezaklar bilan bezatilgan.

Dastsho'y (qo'l yuvadigan)- idish gardishining diametri 35-50 sm, balandligi- 15-20sm, tagdoni yassi , diametri 15 dan 25 sm gacha bo'lgan. Bu turdagi idishlar asosan misdan yasalgan. Idishning gardish qismi keng, rezevuar chuqur joylashgan. Rezervuar chiroyli qopqoq bilan yopilgan.

Mis chilim - gardishi tashqariga yengilgina qayrilgan va xalqasimon shaklda bo'lib, idishning qorin qismi qovoqsimon ko'rinishga ega. Sarxonaning diametri 6,5-7,5 sm , uning quyi qismi esa gulband bilan mahkamlangan. Chilimning tagdoni xalqasimon bo'lib, diametri 13 sm gacha yetadi. Bu idishning bo'yi 32-50 sm gacha bo'ladi. Idishning bezaklari sarxona gulbandidan quyida va qorin qismida uchraydi. Ular juda chiroyli o'simlik guli va yaproqlarning tasvirlari bilan bezatilgan.

Badiiy va amaliy san'at namunalari.

Zargarlik buyumlari. Asosan ayollarning taqinchoqlari bo'lib, o'zbek, turkman va tojik eli ichida keng tarqalgan. Taqinchoqlardan arabi sirg'a, g'ulomi sirg'a, xalqa, burun sirg'a, beshoyoq sirg'a, zirak, haykal, chaproz-changa va boshqa zargarlik buyumlari keng tarqalgan.

Tilla - qosh. O'zbek va tojik urug'lari orasida keng tarqalgan. Peshona va qosh-qoboqning ustini yopib turgan. Buxoro amirligining zargarlari tilla qoshni eng qadimgi bosh bezagi deb hisoblashgan[2]. Tilla qosh uchayotgan qushni eslatuvchi, ayollarga baxt keltiruvchi ona qushi - Anqo yoki Humoning timsoli sifatida qadrlangan. Shuning uchun kelin bo'lib uzatilayotgan qizlarning sepida albatta tillaqosh bosh bezagi sifatida uchragan[3].

Silsila. XIX asrda Xorazm qo'ng'irotlari va turkmanlari orasida keng tarqalgan taqinchoq turi bo'lib, u asosan uch qismga bo'linib: boshga, ikki chakkaga va bo'yinga taqiladigan osma taqinchoqlar majmuasidir. Ularni bosh kiyimga, salla, qosaba yoki peshonabandga taqishgan. Bu

taqinchoqlar Surxon vohasi uchun ham xarakterlidir. Silsila taqinchoqlari quyosh, yulduz, turna uslubida ishlangan.

Mana shu turdagi taqinchoqlar Buxoroda “silsila”, Xorazmda “shokila”, Surxon vohasida “sinsila” deb atalgan. Uning yana bir xususiyati ko‘z tumor deb hisoblangan. Aslida esa ajdodlardan qolgan meros sifatida urug‘ davomchisi bo‘lgan ayollarga beriladigan taqinchoqlar turidir. Silsila - sulola demakdir[4].

Ko‘chmanchi chorvador urug‘larning orasida silsilaning quyi qismi Isirg‘a sog‘ak-sog‘lik sirg‘asi deb ataluvchi jamlanmadan iborat bo‘lgan.

Sirg‘alar. Ular nomi o‘z xususiyatidan kelib chiqqan. Beshoyoq, oltioyoq, yettियोq, zirak-kichik sirg‘a, qoziq sirg‘a, oybaldoq, burun sirg‘a yoki arabak, litva, natti kabi burun qanotlariga taqiladigan sirg‘alardan iborat bo‘lgan. Ko‘chmanchi chorvador aholi orasida uy sirg‘a, qoziq sirg‘a, oybaldoq sirg‘alar keng tarqalgan. Ulardan qoziq sirg‘a o‘ziga xos xarakterga ega. Uning yuqori qismi o‘roqsimon bo‘lib, quyi qismgacha davom etib keladigan yagona sterjen-o‘q simdan iboratdir. Boshi va quyi qismida o‘qqa bog‘langan spiral sim va ularning orasida esa kumushdan ishlangan yong‘oqsimon g‘ovak shar joylashgan. Sharchada gardish va tagdonga o‘xshash shakl berilgan. Uni mahalliy aholi “g‘o‘zacha” ham deb atashgan. Ko‘chmanchilar odatiga ko‘ra, urug‘ning bosh kayvoni momosi uni yosh kelinlarga meros qilib qoldirgan. Agar qoziq o‘q bo‘lsa, g‘o‘zacha yer sharining timsoli bo‘lgan. Bu esa uzatilgan kelinlarning baxt topib ketishiga ishora bo‘lgan.

Latva tosh sirg‘a. Latva tosh - saqllovchi, asrovchi degan ma‘noni anglatadi. Burun sirg‘a deb ham ataladi. Mahalliy aholi orasida arabak degan nom bilan mashhur bo‘lib, kumush va misdan ishlangan. U O‘rta Osiyoga arab savdogarlari bilan kirib kelgan. Bu sirg‘ani Qarshi va Buxoroning arab qabilalarida uchratish mumkin edi. Sirg‘a xalqasimon bo‘lib, hilol, yangi oy shakliga o‘xshaydi. Uning xalqasi bo‘ylab kichik munchoqlar joylashtiriladi. Munchoqlar qizil, sariq, yashil, ko‘k ranglarda tovlanadi[5].

Sirg‘alar tagidagi taqinchoqlari yoki “oyoqchalari”ga qarab beshoyoq, oltioyoq, yettियोq deb atalgan. Sirg‘aning yuqori qismi sim xalqa, markazida shisha ko‘z va uning atrofida sim bezaklar, quyida esa munchoqli oyoqchalar joylashgan.

Zebi gardan, nozi gardan kabi bo‘yin va ko‘krak taqinchoqlari eng ko‘p tarqalgan zargarlik buyumlari hisoblanadi. Bu taqinchoqlar besh qatorlik zanjirlarning quyi tomonga qarab qisqarib borishi natijasida ajoyib shakl ega bo‘ladi. Uning eng pastida tumor solinadigan metall quticha mavjud[6].

“Bozband” - yopiq tumor, silindr shaklidagi metall taqinchoq bolalarning yelkasiga ayollarning ko‘kragiga taqiladigan kumush qutichadir. Diametri 1 - 3 sm, uzunligi 6 - 15 sm ni

tashkil etadi. Ularning aksariyati panjara yoki to‘rsimon ko‘rinishda bo‘lib, ayrim hollarda juft taqilgan.

Ularning sirtida yettitagacha metall bandlar qo‘yilgan. Bozbandlar ikki shaklda uchraydi. Birinchisi silindr va yumaloq shaklda, ikkinchisi to‘rtburchak shakldagi tumor qutichalardir. Ular o‘simliksimon va geometrik bezaklar bilan gullangan. Bundan tashqari qo‘l taqinchoqlari uzuk va bilakuzuklar taqish ham keng tarqalgan. Bilakuzuk yoki dastpona o‘zining turli shakl va bezaklari bilan ajralib turgan. Ular ikki turga bo‘linadi. Ilmoqli (bog‘ichli) yoki ilmoqsiz (bog‘ichsiz). Afg‘onistonning turkman va o‘zbek aholisi orasida taroq tishli qalin bilakuzuklar keng tarqalgan. Ular jez, kumush va misdan ishlangan. Bu taqinchoqlar qizil, sariq, ko‘k rangli shisha ko‘zlar bilan bezatilgan. Ularda geometrik yoysimon bezaklar ko‘p uchraydi.

Bundan tashqari ko‘chmanchi chorvador aholi ayollari kokunli uzukni ko‘p taqishgan. Bu taqinchoqlar bilakuzuk va beshpanja uzuklarning yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu taqinchoq bilakuzukka biriktirilgan uch qator mis zanjirlar va ularni biriktirib turgan yoysimon to‘g‘a va unga ham biriktirilgan beshta zanjiri bilan diqqatni tortadi. Barmoqlardagi beshpanja uzuklar ham markazdagi kumush to‘g‘aga zanjirlar orqali bog‘lanadi [7].

Xulosa qilib aytganda, Buxoro amirligidan XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida migratsiya bo‘lgan aholining nafaqat moddiy boyliklari va ularning ma‘naviy holatiga ham o‘zining salbiy ta‘sirini ko‘rsatgan. Ko‘chib kelgan aholi Shimoliy Afg‘oniston hududlari bo‘ylab joylashib, afg‘on amirligining qonun qoidalariga bo‘ysunishga majbur edi. O‘zbek, turkman, tojik tilli aholi o‘zlarining urf odatlari va xo‘jaligini, milliy an‘analarini saqlagan holatda O‘rta Osiyo xalqlari madaniyati bilan uyg‘unlashgan madaniyatni yuzaga chiqara oldilar.

Bu esa qo‘shni xalqlar diyoriga ko‘chib borgan muhojirlarning bir daryoning ikki tomonida istiqomat qilgan va qadimdan madaniy aloqalari mustahkam bo‘lgan qardosh xalqlar madaniyatining davom etganligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Xoliqov Z.E. Termez i Chaganiyan v pozdnem srednem vekov’e.(po pismennim I arxeologicheskim istochnikam). Avtoreferat kan. diss. Samarkand. 2001.
2. Z.Xoliqov, P.Berdimurodov. Mis kosadagi bitiklar. Moziydan sado.2004.
3. Medjitova Elmira. Turkmenskoye narodnoye iskusstvo. Ashxabad. Izd. «Iskusstvo».1990.
4. Faxretdinova D.A. Yuvelirnoye iskusstvo Uzbekistana. T., Nauka».1988.
5. Medjitova Elmira. Turkmenskoye narodnoye iskusstvo. Ashxabad. Izd. «Iskusstvo».1990.
6. Xoliqov Z.E., Sharifi Gavharshodbigum. Shimoliy Afgoniston aholisining zargarlik buyumlari. “Surxondaryo: ilm va tafakkur” ilmiy maqolalar jurnali. N-2.
7. Sharifi Gavharshodbigum. Buxoro amirligi davrida Shimoliy Afg‘oniston aholisining moddiy madaniyati va hunarmandchiligi. Tojikiston Respublikasi Panjikent pedagogika instituti axborotnomasi. Panjikent-2023.